

مشارکت مردمی در طرح های اسکان غیررسمی و بافت های فرسوده شهری از تخیل تا واقعیت

دکتر محمد شیخی**

چکیده

مشارکت در معنای عام خود درگیری آحاد مردم و دست اندرکاران بازسازی و نوسازی بافت های فرسوده در فرایند و روند تهیه و اجراء طرح های نوسازی و بازسازی است. در حالیکه این مفهوم در تئوری توسط دست اندرکاران و مسئولان و برنامه ریزان پذیرفته شده، اما در عمل فرایند تهیه طرح ها از شناخت مسأله و تدوین چشم انداز و راهبردها گرفته تا ارائه راه حل های پیشنهادی و تا اجراء (اگر به این مرحله برسد!) به گونه ای است که کمتر جایی برای مشارکت مردم و سایر بازیگران عرصه نوسازی و بازسازی فراهم آورده است. مسیر گردش کار و روند تهیه، بررسی و تصویب طرح ها نیز آسیب هایی را موجب می شود که عملاً بدون حضور مردم و نهادهای ذیربط زمینه و عرصه مشارکت را به حداقل تقلیل می دهد. نتیجه آن ناکارآمد شدن طرح ها و فقدان مکانیسم های مشارکتی است که عملاً تحقق پذیری طرح های نوسازی بافت های فرسوده را با مشکلات جدی مواجه کرده است. در این مقاله تجربه دو طرح تهیه شده با دو فرایند و نگاه متفاوت از نگاه فرایندشناسی طرح و جایگاه و امکان پذیری مشارکت مردمی مقایسه شده است: اسکان غیررسمی کرج با شرح خدمات ۵ مرحله ای با عنوان توانمندسازی و خاک سفید با شرح خدمات ۳ مرحله ای با عنوان طرح منظر شهری در این گزارش^۱ پس از طرح زمینه نظری در رابطه با مفهوم و مبانی مشارکت در بازسازی و نوسازی بافت های فرسوده و آسیب های طرح های تهیه شده (با استناد به تجربه های محقق و تیم پژوهشی) از منظر تحقق مشارکت پیشنهاداتی در رابطه با فرایند و روند تهیه تا اجراء این طرح ها از منظر مشارکت ارائه شده است. واژگان کلیدی: مشارکت مردمی، فرایند برنامه ریزی و طراحی، بافت های فرسوده شهری اسکان غیررسمی، نوسازی و بازسازی

* M-shaikh81@yahoo.com

* عضو هیأت علمی دانشکده علوم اجتماعی

۱. این گزارش در قالب کرسی ترویجی در تاریخ دی ماه سال ۱۳۹۰ در دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی ارائه شده است.

الف) مبانی نظری مشارکت: مرور مفاهیم و دیدگاههای مرتبط با مشارکت مردمی

الف - ۱) تعاریف و مفاهیم مرتبط با مشارکت

در ابتدا مرور کوتاهی بر تعاریف و مفاهیم مشارکت و سطوح آن خواهیم داشت: ریشه‌های مفهومی مشارکت را می‌توان در تمدن بین النهرین (سومری‌ها) جست. در عصر حاضر، پس از تحولات دوران نوزایی و گذر از سده‌های میانی همزمان با مهم شدن نقش مردم در جامعه، مشارکت در عرصه اجتماع در قالب اعطای حقوق برابر به همه و حق تشکیل گروه‌ها و انجمن‌های مدنی فرصت ظهور یافت. واژه مشارکت از حیث لغوی به معنای درگیری و تجمع برای منظور خاص است. در مورد معنای اصطلاحی آن بحث‌های فراوانی شده است، ولی می‌توان جوهره اصلی آنرا درگیری در فعالیت و تأثیرپذیری دانست (علوی تبار، ۱۳۷۹: ۲۵).

مشارکت مردم عبارت است از فرآیندی که در طی آن مردم به طور عاقلانه و با آگاهی، اراده و رغبت در زمینه‌های خاصی با قبول گوشه‌ای از مسئولیت آن بطور گروهی سعی در ارضاء نیازهای روحی و روانی فردی و گروهی خود و همیاری جهت رسیدن به اهداف از پیش تعیین شده بر اساس نیازهای واقعی اولویت بندی شده با در نظر گرفتن امکانات و محدودیت‌ها جهت هویت فردی و جمعی در جامعه است. حال اگر محدوده مشارکت را شهر در نظر گرفته و نوعی از برنامه‌ریزی فرآیندگرا با چارچوبی مشارکتی مدنظر قرار گیرد و عواملی چون عدالت اجتماعی، قانون، توسعه پایدار و ... در آن دخیل شود، برنامه‌ریزی شهری و شهرسازی مشارکتی خواهد بود (Forster, ۱۹۹۹: ۲۰۶).

در تعریف مشارکت سه عامل نهفته است:

الف) درگیری ذهنی و عاطفی ب) انگیزش برای یاری دادن ج) پذیرش مسئولیت

۱- **درگیری ذهنی و عاطفی:** مشارکت بیش از هر چیز دیگر، به معنای درگیری ذهنی و عاطفی بوده و تنها به کوشش‌های فیزیکی محدود نمی‌شود. در مشارکت، خود شخص نیز درگیر است و تنها مهارت و توانایی‌های وی یا امکانات فراهم شده به دست وی درگیر نیست. این درگیری روانشناختی است و نه جسمانی، انسانی که مشارکت

می کند خود- درگیر است و نه کار - درگیر. اگر خود احساس کند به صورت واقعی در امور مشارکت داده شده است، به خود - درگیری دست می یابد.

۲- انگیزش برای یاری دادن: شخص در مشارکت این فرصت را می یابد که از قابلیت ها، ابتکارات و آفرینندگی خود برای دستیابی به هدف های گروهی استفاده نماید. در واقع در مشارکت نقش اصلی با مشارکت کننده است که می کوشد تا توانائی های خویش را آشکار سازد.

۳- مسئولیت پذیری: مشارکت، اشخاص را بر می انگیزد تا در کوشش های گروه خود مسئولیت بپذیرند. در واقع مشارکت هنگامی تحقق می یابد که بی تفاوتی و بی مسئولیتی جای خود را به احساس وابستگی، هم سرنوشتی و مسئولیت بدهد (علوی تبار، ۱۳۷۹: ۱۶). در مشارکت آنچه مهم است درگیری ذهنی و عاطفی اشخاص در موقعیت های گروهی است که آنان را بر می انگیزد تا برای دستیابی به هدف های گروهی، یکدیگر را یاری داده و در مسئولیت کار شریک شوند. شریک بودن داوطلبانه و بدون اجبار افراد در کار گروه به معنای احساس تعلق داشتن به آن گروه است. احساس تعلقی که باعث می شود فرد در برابر ماهیت گروه (اجتماع محلی) خود را مسئول دانسته و تمام سعی خود را در دستیابی به اهداف گروه به کار بندد.

از نظر بانک جهانی مشارکت فرایندی است که از طریق آن، بهره وران، کنترل خود را بر روند برنامه های توسعه و تصمیمات و منابعی که مرتبط با برنامه ریزی است باهم تقسیم می کنند. در واقع بانک جهانی مشارکت را به عنوان فرآیندی تعریف می کند که طی آن گروه های ذینفع در جهت دادن به ابتکارات توسعه و تصمیم گیری ها و منابعی که در زندگی تأثیر دارد مداخله و نظارت دارند.

سازمان ملل تعریف مشابهی از فرآیند مشارکت ارائه می دهد و از آن به عنوان ابزار یاد می کند: مشارکت ابزاری است برای افزایش فرصت حضور مردم در فرآیند تصمیم گیری به نحوی که آنها را از فعالیت های خود منتفع سازد.

از نظر برنامه توسعه سازمان ملل مشارکت به عنوان ابزاری است برای رشد آگاهی‌های اجتماعی و تشویق پیشگامی در فعالیت‌های محلی به نحوی که ساختار تصمیم‌گیری محلی بتواند مداخله بومیان در موضوعاتی که مستقیماً با نیازهای آنان مرتبط است را تشویق و تسهیل نماید.

از نظر یونسکو (۱۹۹۴) توسعه فرایندی همه جانبه بوده، فراخوان مشارکت افراد و گروه‌هایی است که هم بنیان‌گذار آن هستند و هم بهره‌برداران از منافع آن. مشارکت فرآیندی است که در آن، ذی‌نفعان در تعیین تقدم و اولویت نیازها، سیاست‌گذاری‌ها، تخصیص منابع و یا اجرای برنامه سهیم شده، مداخله می‌نمایند (ورمزیاری، حسینی، ۱۳۸۸).

توجه به پدیده مشارکت و تأکید بر نقش آن به عنوان یکی از عوامل اصلی توسعه، تا حد زیادی پس از شکست راهکارها و برنامه‌های توسعه در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰، مطرح گشته است (نیازی، ۱۳۸۱). در حال حاضر مشارکت در امور مربوط به شهر، اصل پذیرفته شده در تمامی کشورهای توسعه یافته و بسیاری از کشورهای در حال توسعه است. مشارکت مردم در امور شهری را می‌توان به آغاز جنبش برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، به ویژه در ایالات متحده آمریکا مربوط نمود. کوشش‌هایی که برای اصلاح محیط با همکاری گروه‌های داوطلب شهروندی آغاز شد، از «جنبش شهر زیبا» تا «مبارزه بر علیه زاغه‌ها یا نواحی کهنه و فقیر نشین» و پس از آن را پوشش می‌دهد (عبدی دانشپور، ۱۳۸۷: ۳۳۷). بخاطر حساسیت موضوع، سازمان بین‌المللی یونسکو اعلام نموده است که اکنون توسعه باید از مردم، از آنچه انجام می‌دهند و از آنچه که می‌اندیشند و باور دارند، آغاز می‌شود (فردرو و رضوانی، ۱۳۸۱). تأکید بر مشارکت، که نقطه وفاق اکثر دیدگاه‌های امروزی است، بیان می‌دارد که برای توسعه، به مشارکت مردمی نیاز مبرم و شدیدی وجود دارد که اگر مورد غفلت قرار گیرد، حرکت جوامع حرکتی غیر مؤثر و ناکارآمد (حرکت درجا) خواهد بود و هزینه‌زایی بالایی را برای تحولات آتی در بر خواهد داشت.

مشارکت شهروندان در امور شهری، بهسازی و نوسازی بافت‌های شهری را می‌توان به معنای شرکت و حضور جدی، فعال، آگاهانه، ارادی و سازمان یافته و مؤثر اجزاء سازنده جامعه شهری یعنی افراد، خانوارها، گروه‌ها، نهادها، سازمان‌ها و بخش‌های عمومی و

خصوصی شهری در فعالیتهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی زندگی شهری برای نیل به اهداف جمعی جامعه شهری دانست. کمیسیون رفاه اسکفینگتون در بریتانیا، مشارکت را چنین تعریف می کند: «مشارکت، سهم شدن مردم در تدوین سیاست ها و پیشنهادهاست. دادن اطلاعات از طرف مسئولان و امکان اظهار نظر در مورد آن اطلاعات، بخش مهمی از فرایند مشارکت به حساب می آید، اما این تمام ماجرا نیست. مشارکت کامل تنها در جایی تحقق می یابد که مردم بتوانند نقش فعال در فرایند تهیه و اجرا بر عهده بگیرند». با این وجود سال ها طول کشید که مشارکت از حوزه سیاست و فرهنگ به حوزه شهر و برنامه ریزی شهری کشیده شود. مشارکت در اداره امور شهرها ابتدا در اواخر دهه ۱۹۵۰ و اوایل دهه ۱۹۶۰ در آمریکا شکل گرفت. در این دوره، قوانین متعددی مبتنی مشارکت تصویب شد که ماهیت فرایندهای تصمیم گیری شهری را تغییر داد و پس از آن کشورهای دموکراتیک دیگر از آن استقبال کردند (اوست هوپی زن، ۱۳۷۷: ۹۷). تجربیات جهانی نشان می دهد که از دهه ۱۹۸۰ میلادی به بعد در برنامه ریزی های توسعه و هم چنین توسعه شهری توجه فزاینده ای به «رویکرد مشارکتی» (Participatory Approach) صورت گرفته است. تا جایی که در حال حاضر مشارکت شهری رمز موفقیت هر گونه پروژه توسعه شهری و همچنین یکی از معیارهای ارزیابی عملکرد نظام مدیریت شهری و ارکان آن (شهرداریها و شورای شهر) است.

الف-۲) رویکردهای نظری به مشارکت

با توجه به تعریف هایی که از مشارکت اشاره شد در نهایت می توان گفت از دیدگاه جامعه شناختی، عمل مشارکتی، فعلی فرایندی است که از حس درون فردی آغاز شده و به آثار برون فردی پیوند می خورد. مشارکت در این معنا، به رغم آنکه از حوزه های درونی جریان می یابد، با کارکردی برونی نمایش داده می شود. لذا مشارکت آغاز و انجام دارد و مستقل از افراد صورت می پذیرد. به عقیده برخی، مشارکت، فعل داوطلبانه، آزادانه و ارادی که پیوندهای آن می تواند در هر زمان قطع یا وصل شود و خروج از آن با تنبیه روبه رو نیست. از این رو مفهوم مشارکت را می توان چنین معنا کرد که فعالیتی درون زا،

داوطلبانه و ارادی است که از متن جامعه نیرو می‌گیرد و در فرایند عمل اجتماعی تبلور می‌یابد (نژادبهرام، ۱۳۸۷). نحوه مشارکت مردم در بهسازی و نوسازی بافت‌های شهری دارای چندین سطح مختلف است. راجر (Roger) به پنج سطح قائل است. هر یک از سطوح مشارکت نمودهایی را در عرصه عمومی دارد که می‌توان در جدول زیر مشاهده کرد. سطح مشارکت خودجوش بالاترین سطح مشارکت و سطح مشارکت مشورتی پائین‌ترین سطح مشارکت است. هر چه از سطح پائین به سطح بالا حرکت شود میزان اثربخشی و تأثیرگذاری مشارکت مردم نیز افزایش می‌یابد (Roger, ۲۰۰۲).

نمودهای اجرایی	سطح مشارکت	طیف مشارکت
حضور خودجوش مردم در انجام کلیه امور شهر	۱- مشارکت خودجوش	
همکاری مردم و مجریان پروژه	۲- مشارکت فعال	
حضور صرف فیزیکی مردم	۳- مشارکت منفعل	
قرار گرفتن مردم در جریان پروژه	۴- مشارکت کارکردی	
حضور مردم در نهادها بدون داشتن حق رای	۵- مشارکت ناموثر	
مشاوره دادن مردم به مجریان پروژه‌ها	۶- مشارکت مشورتی	

نمودار شماره ۱: طیف و سطح بندی مشارکت مردم و نمودهای آن

ارنشتاین (Ernstien) مشارکت را بر اساس میزان کنترل بر منابع همانند نردبانی تشبیه کرده است. نردبان مشارکت شهروندی، رده بندی هشت سطحی مشارکت را نشان می دهد. هر پله ی این نردبان، متناظر با قدرت گروه های ذی نفع در تعیین نتایج است. طبقه بندی ارائه شده از عدم مشارکت تا مشارکت اندک و درجات متفاوت قدرت شهروندی، متغیر است. متخصصان توسعه «کنترل شهروندی» را عالی ترین سطح و نوع مشارکت تشخیص داده اند. در این گونه مشارکت، مردم در کلیه فرایندهای تصمیم گیری ها، برنامه ریزی ها و اجرای برنامه ها و طرح هایی که زندگی روزانه ی آنها را تحت تأثیر قرار می دهد دخالت می کنند.

سطح مشارکت متأثر از عوامل گوناگونی است که باید در اتخاذ هر گونه رویکردهای مشارکتی و برنامه ریزی های شهری مورد توجه قرار گیرد. از جمله این عوامل می توان به نیت و قصد مشارکت کنندگان انگیزه آنان از مشارکت، انتظارات مشارکت کنندگان از نتایج و پاداش های مشارکت و سرانجام امکانات و شرایط مشارکت اشاره کرد. مجموعه این عوامل و سایر عوامل دیگری که می تواند وجود داشته باشد بر شکل گرفتن مشارکت مؤثر هستند.

۸	کنترل شهروندی	درجات قدرت شهروندی
۷	تفویض اختیار	
۶	شراکت	درجات پذیرش گروهی اندک
۵	خشنودسازی	
۴	مشاوره	
۳	مطلع کردن	عدم مشارکت
۲	درمان مشکلات	
۱	عوام فریبی	

نمودار شماره (۲) نردبان مشارکت شهروندی ارنشتاین

پیش شرط‌های اصلی تحقق مشارکت

- یکی از مهمترین الزامات مشارکت مردم وجود پیش شرط‌های لازم برای تحقق آن است. مهمترین این پیش شرط‌ها عبارتند از:
- وجود فرهنگ مشارکتی (که از طریق آموزش و ترویج فرهنگی انجام می‌شود).
 - فراهم شدن ساختارهای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و حقوقی شهری مناسب و متناسب با مشارکت شهری در سطوح محلی (شهر و روستایی)، منطقه‌ای (استانی) و ملی (که از طریق انجام اصلاحات ساختاری ملی صورت می‌گیرد).
 - وجود نظام مدیریت شهری (شهرداریها و شوراهای شهری) «مشارکت خواه» و «مشارکت گستر»

به عنوان یک نمونه برجسته از تجربیات جهانی برای تحقق پیش شرط‌های مشارکت شهری می‌توان به تشکیل شوراهای شهر (City Council)، استقلال حکومت‌های محلی (Local Government) از حکومت‌های فدرال، انتخاب شهردار از سوی شهروندان و برگزاری انتخابات شهری (Urban Elections) گوناگون برای اعمال نظر شهروندان اشاره کرد.

رویکردها و تجربیات جهانی مدیریت شهری - به ویژه در جهان توسعه یافته و پیشرفته (شمال) - معطوف به فراهم کردن پیش شرط‌های اصلی مشارکت شهری است. بنابراین اگر چه هنوز تا رسیدن به «وضع مطلوب» البته اگر چنین وضعیتی قابل دسترسی باشد - راه درازی مانده است با وجود این توجه جهانی به پارادایم جدید مدیریت شهری و پروژه‌های «توسعه شهری و مشارکت شهری» به ویژه طی یک دهه اخیر چشم اندازی نسبتاً امیدوار کننده است.

انواع مشارکت

وقتی از مشارکت مردم در امور شهری سخن گفته می‌شود، بویژه زمانی که مصادیق مشخصی برای آن معرفی می‌گردد، آنگاه تنوع بسیار زیاد آن قابل مشاهده است که طیف

وسیع‌تری را در درون خود جای می‌دهند. در اینجا به سه نوع الگوی مشارکت که سه معیار متفاوت در طبقه‌بندی انواع مشارکت است اشاره می‌شود:

۱- مشارکت برحسب نوع:

در این طبقه‌بندی می‌توان الگوی مشارکتی زیر را در نظر گرفت:

الف) مشارکت در تصمیم‌گیری و مدیریت: (مشارکت افراد در تعیین هدف‌ها، مشارکت افراد در تصمیم‌ها، مشارکت افراد در گشودن دشواری‌ها، مشارکت افراد در پدید آوردن دگرگونی در مجموعه، گروه، یا سازمان محله و ...). طرفداران این نوع مشارکت معتقدند این گونه مشارکت چه در سطح سازمانها و چه در سطح شهرها و محله‌ها از طریق تأمین سه نیاز اساسی انسان یعنی استقلال عمل با نظارت بر رفتار خویش، کامل کردن یا دستیابی به کل یا تمامی یک فعالیت و پیوندهای میان اشخاص در جریان فعالیت‌ها، موجبات خشنودی و ارضای آدمیان را فراهم می‌آورد و در نهایت تأثیر مثبتی بر کارکرد و بهره‌وری فعالیت‌ها می‌گذارد.

ب) مشارکت در تأمین مالی هزینه انجام طرح‌ها (مشارکت مالی): در کاربردهای مشارکت گاه منظور از مشارکت در کارها (بویژه در امور شهری) این است که افراد سعی کنند تا بخشی از بار مالی مربوط به انجام یک طرح و پروژه را به عهده گیرند. در این شرایط توان مالی افراد برای مشارکت، تمایل آنان به مشارکت، صرفه اقتصادی یا مزایای فردی و گروهی مشارکت و ... اهمیت می‌یابد.

ج) مشارکت در تأمین نیروی انسانی: در این مشارکت افراد نیروی انسانی لازم را برای انجام یک فعالیت خاص تأمین می‌کنند. در این نوع مشارکت افراد نه در مدیریت، نه در مرحله اجرا بلکه صرفاً در تأمین نیروی کار یدی یا فکری مشارکت دارند.

۲- مشارکت برحسب زمینه:

به دلیل فعالیت‌هایی که توسط مدیریت در شهرها انجام می‌گیرد، زمینه‌های مختلفی از مشارکت (در انواع گوناگون آن) را می‌توان در شهرها شناسایی کرد. در یک طبقه‌بندی می‌تواند زمینه‌های مشارکت در اداره امور شهرها را تحت عناوین زیر طبقه‌بندی کرد:

- ✓ فعالیت‌های عمرانی (ایجاد خیابان و کوچه، ایجاد میادین، بهبود وضعیت ساختمان‌ها و بناها و غیره)
 - ✓ فعالیت‌های مربوط به محیط زیست (ایجاد فضای سبز، زیباسازی شهر، نگهداری از آنها و..)
 - ✓ فعالیت‌های نظارتی مردمی (شهردار محله، نظارت بر حسن اجرای قوانین مربوط به زندگی شهری و...)
 - ✓ فعالیت‌های مربوط به خدمات شهری (بهداشت معابر، نقاشی دیوارها و...)
 - ✓ فعالیت‌های مربوط به ایمنی شهرها (ایجاد ایستگاه‌های آتش‌نشانی، پلیس محله، دفع خطر از بناها و...)
 - ✓ فعالیت‌های مربوط به رفاه اجتماعی (تأمین فرهنگ‌سرا، تأسیس کتابخانه، ایجاد خانه‌های محلی ایجاد صندوق‌های محلی و...).
- علاوه بر موارد فوق می‌توان به مشارکت افراد در زمینه فعالیت‌های اقتصادی در سطح محله (چون ایجاد بانک محله، صندوق تعاون محله تشکیل تعاونی‌های اقتصادی و...)، مشارکت در آموزش (مشارکت در آموزش کامپیوتر، مشارکت در آموزش حقوق شهروندی، مشارکت در آموزش زنان و... با استفاده از افراد تحصیلکرده و کار بلد در محله) و غیره اشاره کرد.

۳- مشارکت برحسب نوع سازماندهی:

برحسب نوع سازماندهی می‌توان دو نوع الگوهای سازماندهی مشارکت را از یکدیگر متمایز ساخت: در نوع نخست که اساساً تشکلهای خودجوش و خودانگیخته جامعه را شامل می‌شود، سازماندهی بدون توجه به دستاوردهای دانش جدید مدیریت صورت گرفته و مبتنی بر تجربیات شخصی و سنن اجتماعی است. اما در نوع دوم که تشکلهای رسمی یا نسبتاً رسمی و برانگیخته را شامل می‌شوند. سازماندهی بر مبنای دستاوردهای فنون مدیریتی جدید و با هدف حداکثر کارایی صورت می‌پذیرد. در نوع اول روابط بیشتر چهره به چهره و پیوندها بیشتر عاطفی است، از این‌رو دوام و پایداری بیشتری دارد. ولی امکان استفاده بهینه از منابع در آنها پایین بوده و اغلب فعالیت‌ها با صرف امکانات و انرژی بیش از

حد مورد نیاز صورت می پذیرد. در نوع دوم ممکن است رسمیت روابط به کاهش علایق و پیوندهای عاطفی منجر شود، اما کارایی را افزایش داده، سرعت نظم و امور را بالا می برد. به علاوه تقسیم کار دقیق موجود در نوع دوم امکان اصطکاک و کشمکش های درون این تشکلات را کاهش دهد. بسته به زمینه و انتظاری که از یک تشکل مشارکتی وجود دارد، می توان یکی از این دو نوع را مناسب تر دانست اما صدور حکم کلی واقع بینانه نیست (علوی تبار، ۱۳۷۹: ۲۶).

□ جمع بندی و تدوین رویکرد نظری:

چنانچه بر اساس مباحث ارائه شده در خصوص مشارکت مشاهده شد، مشارکت به عنوان طیفی مطرح است که در یک سوی آن مشارکت کامل و در سوی دیگر، فقدان مشارکت قرار دارد.

- در سطح اول در هیچ یک از مراحل تصمیم گیری، برنامه ریزی و اجرا از مشارکت های مردم استفاده ای صورت نمی گیرد.
- در سطح مشارکت مشاوره ای از مردم برای برنامه ریزی نظرخواهی صورت می گیرد و برخی از دیدگاه های مردم در برنامه ها گنجانده می شود.
- در سطح مشارکت صوری مردم در فرایند برنامه ریزی به صورت نسبتاً مؤثرتری مشارکت دارند. برای نمونه در تعیین اولویت های محلی، نیازهای اساسی اجتماع محلی و برنامه های مداخله از مشارکت مردم استفاده می شود.
- مشارکت مؤثر شامل مرحله تصمیم سازی که مرحله قبل از برنامه ریزی و اجرا است وجود دارد. باید توجه کرد که در این مرحله مشارکت مردم تنها به تصمیم سازی ها کمک می کند و فرایند تصمیم گیری اغلب در سطوح مسئولین و مدیران قرار دارد.
- مشارکت کامل که در این حالت مشارکت مردم در کلیه مراحل تصمیم گیری، برنامه ریزی و اجرا وجود دارد و کلیه مراحل یاد شده با هدایت و رهبری مردم صورت می گیرد. نقش سازمان های دولتی در این مرحله صرفاً در نقش تسهیل گری فرایندهاست. تغییر نقش دولت از کارفرمای بزرگ به دولت کوچک و کارآمد که به امور حاکمیتی

می‌پردازد در این سطح اتفاق می‌افتد. توسعه نهادهای جامعه مدنی و مردم نهاد و دسترسی همه اقشار جامعه به عرصه عمومی و فرصت‌های ابراز نظرات و دیدگاه‌های اجتماعات محلی از دیگر الزامات مشارکت در سطح کامل و مؤثر است.

نمودار شماره (۳) طیف مشارکت مردمی

چنانکه در نمودار فوق مشاهده می‌شود میزان و نحوه مشارکت مردم در فرایند برنامه‌ریزی و بر این قیاس در فرایند طرح‌ها و برنامه‌ها بر روی طیفی از فقدان مشارکت کامل با مشارکت کامل قرار دارد. در یک سر طیف، برنامه‌ریزی امری فنی - تخصصی، حرفه‌ای و کارشناسی است که مردم - اگر هم بخواهند - نمی‌توانند در هیچ یک از مراحل آن ایفای نقش نمایند و بلکه آن یک فرایند تکنوکراتیک - بوروکراتیک است که دور از دسترس مردم بوده و تنها آنها می‌توانند نظاره‌گر نحوه اجراء و شاهد اثرات طرح‌ها و برنامه‌ها باشند. در این حالت، تصمیم بر تهیه طرح و برنامه و اولویت بندی آن، تعریف مسأله، تدوین اهداف و اولویت بندی آن، بررسی‌های تفصیلی، شناخت و تحلیل، تدوین و ساخت گزینه‌ها، راه حل‌ها و شقوق حل مسائل و البته ارزیابی و انتخاب گزینه‌های برتر و سپس اجراء و نظارت همه و همه برعهده آژانس‌ها و تیم متخصصان و برنامه‌ریزان و طراحانی است که برای این منظور آموزش دیده و صلاحیتهای علمی و تجربی کافی دارند!

نتیجه نهائی و برآیند این فرایند نیز طرح‌ها و برنامه‌هایی در قالب مجموعه «اسناد»، «نقشه‌ها»، «گزارش‌ها» و در نهایت «ضوابط و مقررات» و «دستورالعمل‌ها» است.

- در این سوی طیف حتی بررسی‌های مرحله‌ای طرح‌ها و برنامه‌ها با هدایت مستقیم و یا لاقفل تحت نفوذ کارفرمای طرح صورت می‌گیرد که غالباً دولت یا حتی یک نهاد عمومی و خصوصی است و بررسی‌های کارشناسی در قالب مجموعه دستورالعمل و رویه

کاری صورت می گیرد که در شکل «شرح خدمات» جزء لاینفک قرارداد شده و بنگاه تهیه کننده طرح موظف به رعایت کلیه مفاد آن است!

- در سوی دیگر طیف گذر از مشارکت به عوام گرایی و نمایش دخالت و شرکت آحاد مردم در کلیه مراحل و همه امور برنامه ریزی و طراحی است! در این سر طیف برنامه ها و طرح ها بیان مجموعه ای از مسائل حاد روزمره و حل و فصل آن در قالب پروژه های موضعی و مقطعی است. مشارکت در این حالت نیز بیشتر جنبه نمایشی داشته، هدایت نشده، بی شکل و فاقد ساختار است که امکان تداوم، استمرار و پایداری آن نیز محدود به قلمرو، شدت و تداوم مسائل و مشکلات مبتلا به است. در این شکل مشارکت اصولاً سازمان نیافته و خودجوش بوده، مساله گر و موقت و ناپایدار بوده و دامنه تاثیر آن نیز محدود می باشد. در این شکل مشارکت اصولاً برنامه ریزی و طراحی در معنای خاص کلمه جایگاهی ندارد و به رسمیت شناخته نمی شود. در این شکل مشارکت «امر فنی و تخصصی» معنا نداشته و فرایندی بر برنامه ریزی و طراحی حاکم نیست و در افرای ترین شکل خود اصولاً نیازی به برنامه و طرح وجود ندارد. بلکه مجموعه ای از تصمیمات برآمده از احساس و تعلق خاطر جمعی منجر به اقدامهایی ضربتی و فوری جهت حل مسائل حاد و بحرانی می شود و تاثیرات فوری و چشمگیر و جلب رضایتمندی مقطعی ذی نفعان مدنظر قرار می گیرد و اصولاً نگاه جامع و فراگیر و آینده نگری و سنجش عواقب تصمیم ها در این نگرش جایگاهی ندارد!

- در بین دو سوی طیف مورد بحث حالاتی از مشارکت در فرایند برنامه ریزی قابل تصور است: در حالت مشاوره ای مردم تنها مورد نظرخواهی قرار می گیرند و مشارکت آنان در فرایند برنامه ریزی در حد «ژست» و «ادای» مشارکت باقی می ماند در حالت مشارکت صوری، حتی ممکن است مساله یابی و تعریف اولویتها و گزینه ها با نظرخواهی از مردم توسط مجموعه ای از ابزارهای کمی تا کیفی صورت گیرد اما در مرحله تصمیم گیری و تدوین نهائی طرح و برنامه مردم و نظرات آنها هیچ نقش و جایگاهی نداشته و بلکه باز هم مردم، متخصصان و کارشناسان برنامه ریزی و طراحی بر سرتاسر مسیر و فرایند طرح

و برنامه «تسلط» داشته و مشارکت مردم در پایین‌ترین حد خود (و نوعی مشارکت ابزاری) قرار خواهد داشت (فرایند برنامه‌ریزی برای مردم).

- مشارکت موثر حالتی است که طی فرایند آن مردم نه تنها در تدوین مشکل و اهداف طرح بلکه حتی در تصمیم‌سازی، تدوین راه حلها و گزینه‌های آغازین ایفای نقش می‌کنند اما در مرحله تصمیم‌گیری و تدوین طرح و برنامه نقشی ندارند و باز در این مرحله کار آزمودگان و کارشناسان جای آنان را می‌گیرند و پاسخ نهائی «کارفرمایان» را آنها در قالب «کلیشه‌ها و اسناد» فراهم می‌کنند.

- در حالت مشارکت کامل مردم و نهادهای مردمی در کلیه مراحل برنامه‌ریزی در جایگاه واقعی خود حضور یافته، ایفای نقش می‌کنند. آنها در تعریف و اولویت بندی مسائل و اهداف، در ارائه راه حلها، شقوق و گونه‌ها، نهایتاً در مرحله تصمیم‌گیری بر سر راه حل نهائی در قالب برنامه / طرح / پروژه و یا مجموعه‌ای از راهبردها، سیاستها و اقدام‌های اجرایی مشارکت جدی، واقعی و فراگیر داشته و البته حتی در مرحله اجراء و نظارت بر آن نیز در قالب نهادها و تشکلهای مشخص و تعریف شده حضوری جدی خواهند داشت. در این شکل مشارکت مردم خود بخشی مهم از فرایند مشارکت تلقی شده و طی آن مرتباً به صلاحیتها و شایستگی‌های بالاتر دست می‌یابند. این حالت از مشارکت معادل فرایند برنامه‌ریزی با مردم - برای مردم تلقی می‌شود.

ب - ارزیابی نمونه‌های موردی از منظر آسیب‌شناسی مشارکت مردم در فرایند تهیه و تدوین طرحهای نوسازی و بهسازی

در این بخش از گزارش با استناد به دو تجربه تهیه طرح (برنامه) متفاوت که در مهندسين مشاور پردازاز به مدیریت نگارنده و همکاران و تیم پژوهشی و حرفه‌ای انجام شده است تلاش می‌شود تا نقش، جایگاه یا به عبارت بهتر سهم مشارکت مردم در تدوین و تهیه این طرحها بررسی و از این منظر آسیب‌شناسی صورت گیرد.

گرچه تفاوت بافتهای فرسوده و اسکان غیررسمی در محافل حرفه‌ای ما واضح و آشکار می‌نماید اما دو نمونه بررسی شده (بافت فرسوده خاک سفید و اسکان غیررسمی

- کرج (محلات هدف) شباهت قابل توجهی داشته و گاه درمانهای مشترکی می طلبند:
- ✓ این هر دو با خواست مشترک و طی اقدامی جمعی و به سرعت شکل گرفته اند.
 - ✓ در هر دو مورد تصرف غیرقانونی بوده و ساخت و ساز غیررسمی بوده است.
 - ✓ کمبود خدمات و مشکلات جدی زیرساختها (فاضلاب، آموزش، بهداشت) در هر دو وجود دارد.
 - ✓ در هر دو مورد مشکل مالکیت و امنیت تصرف وجود دارد.

علیرغم شباهتها، دو طرح متفاوت با دو نگرش و تلقی متفاوت طی دو عنوان و شرح خدمات، مختلف دو گونه فرایند و نیز روند و روال تهیه طرح را رقم زده است که به روشنی می توان در تفاوت این دو گونه فرایند، به ارزیابی نقش و جایگاه مشارکت مردم (ساکنین / شاغلین در این نمونه به عنوان نماینده بافت های فرسوده و اسکانهای غیررسمی مشابه) پرداخت.

لازم به یادآوری است که در هر دو طرح کارفرمایان، کارشناسان و حرفه مندان با کمال عشق، صمیمیت، نوع دوستی و در نهایت تلاش و کارطاعت فرسا به نتایج ارزنده ای رسیده اند که ارزیابی صورت گرفته هرگز به معنای نفی یا خدشه دار کردن آنها نیست.

ب - ۱) بررسی طرح "ساماندهی سکونتگاه های غیررسمی و اقدامات توانمندسازی اجتماعات، سکونتگاه های غیررسمی کرج از منظر مشارکت مردم در فرایند طرح

طرح ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه های غیررسمی شهر کرج با هدف تهیه برنامه توانمندسازی و ساماندهی این سکونتگاه ها آغاز شد. برخی از مشخصات شناسنامه ای طرح عبارت است از:

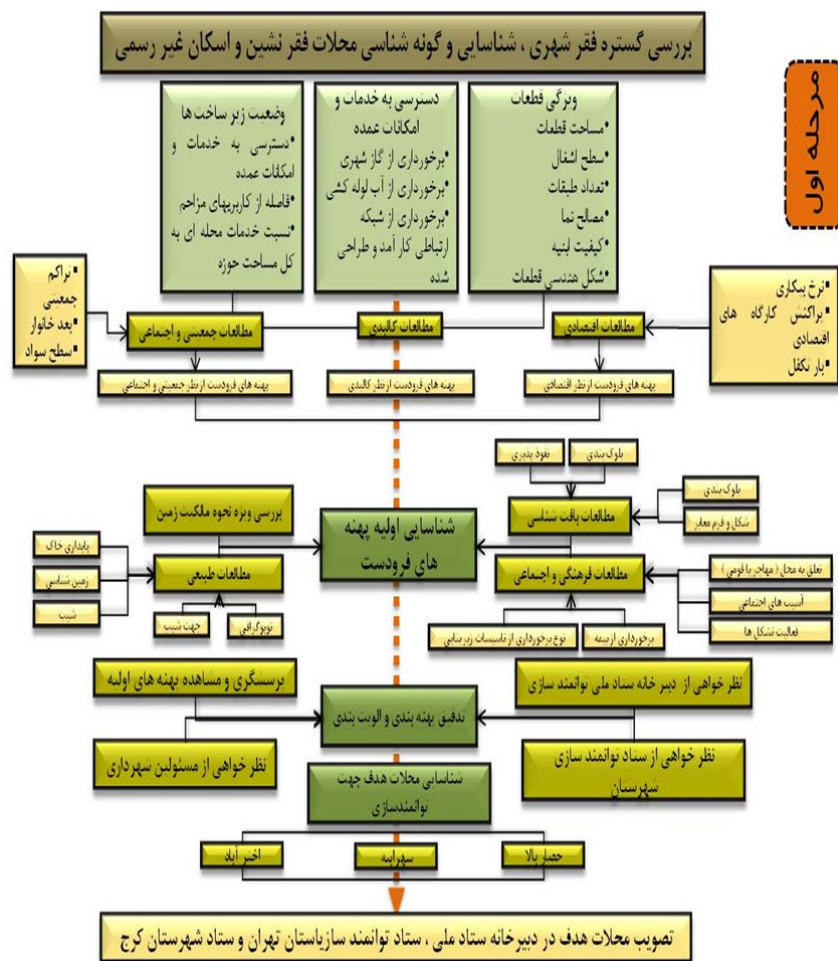
- ابلاغ پروژه: اسفند ماه ۱۳۸۵
- تصویب مرحله اول و انتخاب محلات هدف: تیرماه ۱۳۸۷ مراحل و تیم بررسی و تصویب کننده: مقدماتی ستاد ملی، ستاد شهرستان (چندین جلسه)، ستاد استان، ستاد ملی
- تصویب مرحله پنجم طرح: تیرماه ۱۳۸۹

- مدت انجام طرح : ۱۶ ماه
- تعداد جلسات بررسی و تصویب : حداقل ۲۸ جلسه
- کل زمان تخصیص یافته جهت انجام طرح و طی مراحل بررسی تصویب آن: ۴۰ ماه
- وضعیت فعلی: در مرحله رفع مغایرت های طرح با طرح تفصیلی بوده و هنوز اجرایی نشده است.

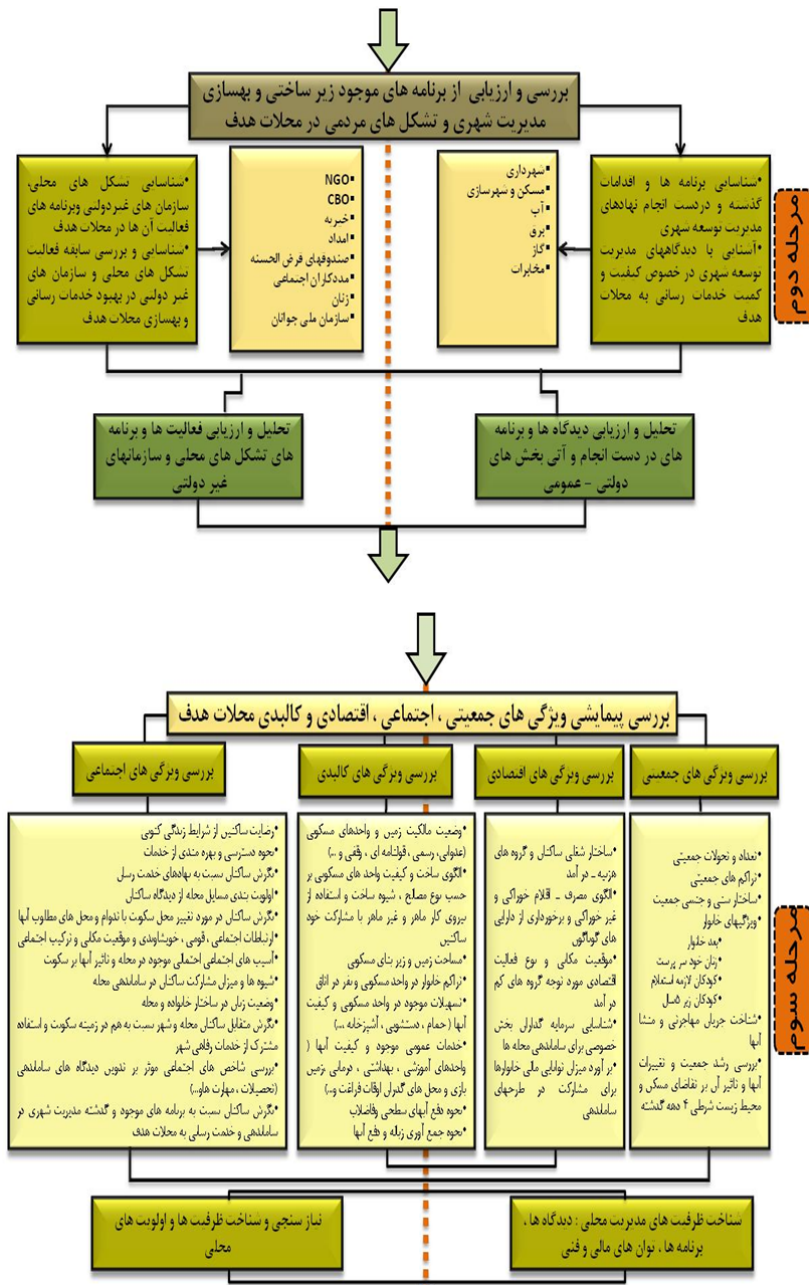
ب - ۱ - ۱ - معرفی کلی فرایند کار

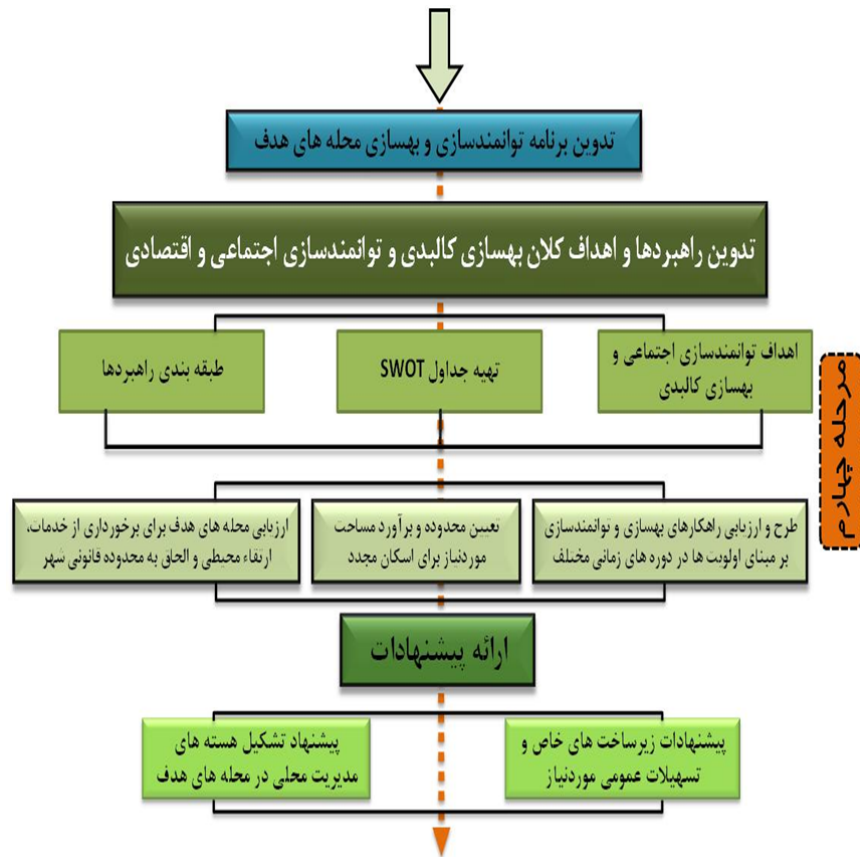
فرایند کلی طرح با ارجاع به مشاور آغاز و با انجام مطالعات ۵ مرحله‌ای بر اساس شرح خدمات ادامه یافته است. مطالعات هر یک از این مراحل به ستاد شهرستانی توانمندسازی ارایه و پس از برگزاری ۸ جلسه برای مرحله اول و میانگین ۳ جلسه برای هریک مراحل بعد به تصویب رسیده و به صورت مرحله ای در ستاد استانی و ملی توانمندسازی ارایه و تصویب شده است. پس از پایان مطالعات و تصویب مرحله پنجم، طرح برای بررسی و رفع مغایرت‌ها با طرح تفصیلی به کمیسیون ماده ۵ ارجاع شده و برای اجرائی شدن منتظر تصویب در کمیسیون ماده ۵ است. در حال حاضر شرکت عمران و مسکن سازان کرج مسئول اجراء پروژه های پیشنهادی است!

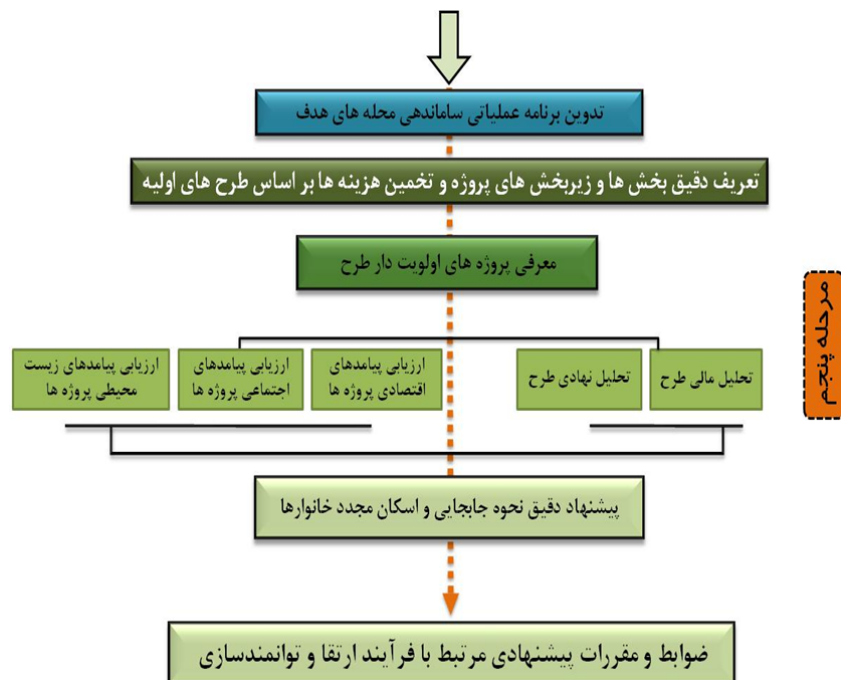
به منظور شناسایی زمینه‌های مشارکت در این طرح و موانعی که فرصت دستیابی به سطوح مطلوبی از مشارکت را فراهم نمی‌کند در ادامه ابتدا مروری بر فرایند تهیه، تدوین و تصویب طرح تا مرحله اجرا ارایه شده است و سپس موانع عمده‌ای که در این فرایند وجود دارد مطرح شده است:

نمودار شماره (۴) فرایند مطالعات و تدوین طرح توانمندسازی سکونتگاه های غیررسمی شهر کرج

ب- ۱- ۲- ارزیابی فرایند و معرفی برخی نتایج طرح از منظر مشارکت مردمی در مرحله اول بر مبنای اطلاعات اخذ شده از طرح فرادست (طرح تفصیلی شهر) که طی مدت حدود سه ماهه به دست آمد و نیز با توجه به اطلاعات مرکز آمار ایران، برداشتهای میدانی قیمت زمین و مسکن و نیز پرسشنامه‌های سریع از حدود ۲۰ سکونتگاه غیررسمی شناسایی شده در سطح شهر کرج سه محله هدف (پس از حضور در ۸ جلسه ستاد شهرستان و در فاصله زمانی ۱۵ ماه) حصار خط ۴، سهرابیه و اخترآباد انتخاب شدند؛ در مرحله دوم با پیگیریهای مکرر و صرف نیروی فشرده، سعی بر بررسی و ارزیابی ظرفیتهای موجود و برنامه‌های دستگاهها و نهادهای دولتی و نیز تشکل‌های مردمی در محلات هدف بود که در این راستا حدود ۴۰ دستگاه و نهاد دولتی و عمومی مورد مراجعات مکرر و متعدد قرار گرفتند که در مجموع حداکثر ۱۰ نهاد و دستگاه همکاری مناسبی داشته و بقیه مراجعات به نتیجه‌ای نرسیده است!

در این میان جمع آوری اطلاعات از طریق پیمایش (پرسشنامه سریع، مشاهده، مصاحبه ...) به سرعت به نتایج قابل ملاحظه ای رسیده و براساس آن به خلاف رویه قراردادی و با توجه به تطویل دو مرحله اول و دوم در گیرودار بوروکراسی اداری و مشکلات موجود در ستاد شهرستان) تصمیم بر ورود به مرحله سوم (بررسی پیمایشی و چهره نمایی ویژگیهای جمعیتی، اجتماعی، اقتصادی و کالبدی محلات هدف) گرفته شد و علاوه بر پرسشنامه های تفصیلی (۱۲۰۰ پرسشنامه)، ۲۲ گروه بحث متمرکز (F.G.D) شامل زنان، جوانان، نوجوانان، معتمدین و ... در محلات هدف برگزار شد. مضاف بر این برداشت کالبدی سکونتگاهها در مقیاس ۱/۲۰۰۰ و با فرم برداشت تمام شماری صورت گرفت. مشاهدات میدانی مکرر و تهیه فیلم، عکس و ... به همراه مجموعه ای از ابزارهای فوق علاوه بر فراهم آوردن مبنای اطلاعاتی مناسب، ارتباطات مردمی مناسبی جهت تداوم کار و امکان ظرفیت سازی و توانمندسازی در مراحل بعدی فراهم آورد. اما امکان و نحوه مشارکت مردمی در این مرحله به دلیل ماهیت طرح و بوروکراسی موجود مقید و محدود می شد.

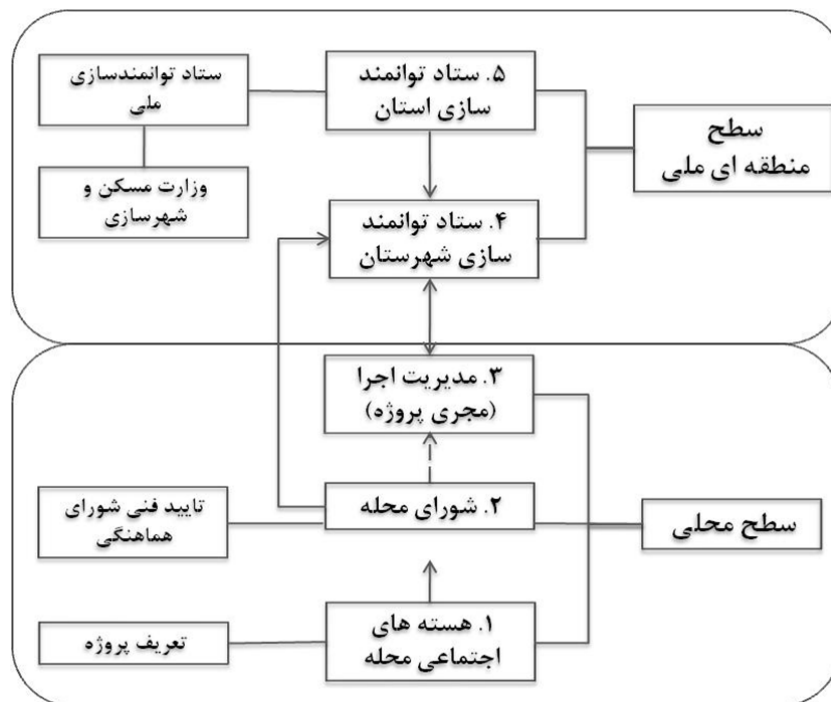
چنانکه گفته شد در مرحله سوم با مشارکت مردم به برگزاری جلسات بحث گروهی به منظور شناخت اولویتهای محلی اقدام شد. پروژه های اولویت دار تعریف شده با مشارکت مردم در جلسات بحث گروهی (FGD) سکونتگاههای غیررسمی شهر کرج به شرح زیر استخراج گردید:

جدول شماره (۱) پروژه های اولویت دار تعریف شده با مشارکت مردم محلات هدف

محله حصار	محله اخترآباد	محله سهرابیه
خانه محله	خانه محله	خانه محله
شورای محله	شورای محله	شورای محله
آموزش های پایه	آموزش های پایه	آموزش های پایه
مرکز کارآفرینی	مرکز کارآفرینی	مرکز کارآفرینی
راه اندازی کارگاه تولیدی	ساماندهی مشاغل غیررسمی	صندوق اعتباری خرد
پاکسازی زمین های انباشته از زباله	ساخت درمانگاه پزشکی و داروخانه	حمل و نقل عمومی

محلّه سهرابیه	محلّه اخترآباد	محلّه حصار
پاکسازی زمین‌های انباشته از زباله	پاکسازی زمین‌های انباشته از زباله	پاکسازی کانال ابتدای خیابان شهید بهشتی
ساخت مراکز آموزشی	تعییه جوی‌های مناسب	احداث جوی آب در تپه ا... اکبر
ساخت درمانگاه پزشکی و داروخانه	تأمین روشنایی مناسب در معابر	نصب چراغ در معابر اصلی و ابتدای کوچه‌ها
آسفالت معابر محلّه	حمل و نقل عمومی	فاز دوم طرح نجات ۲
تعییه جوی‌های مناسب	ساخت مراکز آموزشی	راه‌اندازی دفتر نوسازی و مقاوم سازی واحدهای مسکونی
اسم‌گذاری و نصب پلاک اسامی معابر	آسفالت کردن معابر فاقد کف پوش مناسب و موزائیک کردن پیاده‌روها	-
پاکسازی کانال مجاور جاده قزل حصار و اطراف آن	تشکیل پلیس محلّه و استقرار کیوسک نیروی انتظامی	
تشکیل پلیس محلّه و استقرار کیوسک نیروی انتظامی		

به منظور اجرای پروژه‌های تعریف شده با مشارکت مردم، ترتیبات نهادی و سازوکار پیوند نهادهای محلی و مردمی با سطوح منطقه‌ای و ملی به شرح زیر پیشنهاد شده است:

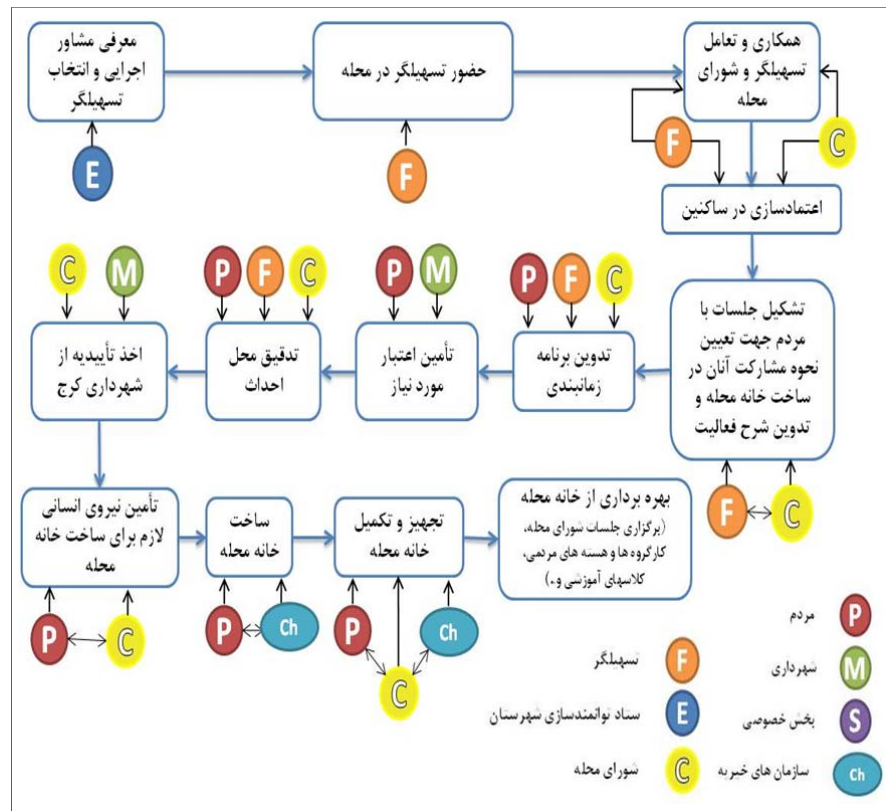

نمودار شماره (۵) ترتیبات نهادی پیشنهادی تعریف پروژه های مشارکت محور

□ سازوکار مشارکت مردم در اجرای پروژه های توانمندسازی

با توجه به نهادها، سازمان ها و گروه های اجتماعی درگیر در فرایند اجرای پروژه و نقش هر یک از آنها در کل فرایند یاد شده، راهنمای شرح وظایف هر یک از نهادهای درگیر معرفی شده است. در اجرای طرح توانمندسازی ۷ گروه ذی مدخل وجود دارد که شامل؛ مردم محلی، شهرداری، بخش خصوصی، سازمان های خیریه، تسهیلگر، ستاد توانمندسازی و شورای محله است. نمودار زیر سازوکار مشارکت هر یک از نهادهای فوق در فرایند اجرای یک پروژه نمونه را نشان می دهد. سازوکار تدوین شده برای پروژه خانه محله به شرح زیر پیشنهاد شده است:

نمودار شماره (۶) سازوکار مشارکت نهادهای سازمان‌ها و گروه‌های درگیر در اجرای پروژه نمونه (خانه محله)

❑ آسیب شناسی مشارکت مردم در فرایند اجرای پروژه‌های توانمندسازی

اگرچه این طرح در نوع خود جزء طرح‌های پیش‌تاز از منظر جلب مشارکت مردم در طراحی و تدوین طرح به حساب می‌آید و نشست‌های متعددی با گروه‌های مختلف مردم را در برداشت اما با این وجود این شکل از تدوین طرح در طیف مشارکت در حوزه

"برنامه ریزی برای مردم" قرار داد و مشارکت عمیق تری را در بر نداشته و در بهترین حالت روی طیف مشارکت در جایی بین مشارکت صوری و مشارکت موثر قرار می گیرد.

• در این طرح انتظار کارفرما از مشارکت مردم و دخالت دادن نظرات آن ها در تدوین طرح تنها محدود به کسب اطلاعات از مردم و کسب نظرات آن ها در خصوص مهم ترین مسایل و مشکلات محلات و تدوین پروژه ها براساس آن بود.

• در عمل نیز آن چه رخ داد محدود بوده و بیشتر به کسب اطلاعات از مردم و دخالت دادن نظرات آن ها در شناسایی و تعیین مسایل اولویت دار محلات و تعریف پروژه ها بود. لازم به ذکر است در مرحله تبدیل اولویت محلات به پروژه ها و تنظیم آنچه که «موافقت نامه» نامیده می شود و نیز تعریف پروژه های برتر به تدریج جایگاه مردم و نهادهای مردمی تضعیف شده و به ویژه در جلسات بررسی و تصویب آنها نظرات کارشناسی و جایگزینی نظر نخبگان و متخصصین محسوس است. مضاف بر این اعاده طرح / مجموعه پروژه ها به میان مردم و بازبینی و بازنگری براساس نظرات آنها در فرایند طرح جایگاهی نداشته و با توجه به تطویل زمان و مشکلات مالی و اعتباری پروژه ها عملا امکان ناپذیر است! در این رابطه بایستی به فرایند زمان و انرژی بر نهادهای، ظرفیت سازی و توانمندسازی اشاره کرد که به هیچ وجه در قاموس شرح خدمات، زمان و بودجه پیش بینی شده این دسته طرحها نمی گنجند! در بهترین حالت این طرح که به روایت کارفرما و اهل فن در زمره طرحهای خوب ارزیابی می شود منجر به یک سری موافقتنامه با دستگاههای اداری شده و از ایجاد جریان و فرایند توانمندسازی بازمانده است!

تازه در ماهها و هفته های اخیر (پس از تصویب نهایی طرح ۱۳۸۹ و ورود به پنجمین سال) انتظار طرح تفصیلی (فقط به عنوان یک طرح کالبدی) از این طرح می رود و «تناقض» طرح تفصیلی با توانمندسازی در حد فاصل تخریب، پاکسازی و ایجاد فضای سبز به جای محله حصار خط ۴ تا توانمندسازی، نهادهای و ظرفیت سازی است که گویا این

تناقض باید در حد مختصات پلاکها و پوسته خیابانها و ... در کمیسیون ماده پنج حل شود (!!!!؟)

ب - ۲- بررسی فرایند تهیه و تدوین طرح "منظر شهری محله خاک سفید"

طرح منظر شهری محله خاک سفید در بر گیرنده مطالعات شناخت، بررسی و تحلیل و برنامه ریزی در حوزه های مطالعات پایه، مطالعات اقلیم و محیط زیست، بررسی اسناد و طرح های فرادست، مطالعات اجتماعی و جمعیتی و مطالعات اقتصادی، مطالعات کالبدی و برنامه ریزی شهری، مطالعات سیما و منظر و نیز تحلیل های فرابخش و برنامه ریزی مکان است. همچنین در بخش پایانی مطالعات خروجی های اصلی این مرحله از مطالعات طرح مبتنی بر سازمان فضایی پیشنهادی، جمعیت پذیری و محاسبه سطح و سرانه خدمات مورد نیاز جمعیت در افق طرح و سپس ارائه گونه های تجمع، تعریف پروژه های پیشگام، مداخله ضابطه ای، تدوین ایده های طراحی، ارائه سیمای حجمی و جزئیات شهرسازی در فضاها و محورهای مشخص شده در پروژه و در نهایت ساخت و ارائه ماکت حجمی محله است.

برخی از مشخصات شناسنامه ای طرح منظر شهری خاک سفید به شرح زیر بوده است:

- ابلاغ پروژه: مهر ماه ۸۶
- بررسیهای گام به گام هر هفته یکبار
- تصویب مرحله اول: اسفند ۸۶
- ادامه بررسی های هفتگی
- تیم بررسی و هدایت کننده: سازمان نوسازی شهرداری تهران، تیم راهبری شرق تهران، کمیته فنی
- تصویب مرحله دوم و سوم: تیر ۸۷
- بررسی مغایرت ها: دی ماه ۸۷
- هماهنگی جهت رفع مغایرت ها در کمیسیون ماده ۵: فروردین ۸۹
- مدت انجام کار: ۱۲ ماه
- کل زمان تخصیص یافته جهت انجام طرح و مراحل تصویب آن: ۹ ماه
- وضعیت فعلی: در مرحله رفع مغایرت های طرح با طرح تفصیلی بوده و هنوز اجرایی نشده است.

ب - ۱ - ۲- معرفی کلیات فرایند طرح

این طرح بر مبنای شرح خدمات ریز و تفصیلی گام سوم با عنوان طرح منظر شهری برای بافت های فرسوده تهران صورت گرفته که چکیده آن به شرح زیر بوده است:

جدول شماره (۳) مراحل و گام های طرح منظر شهری (بافت فرسوده)

مراحل مطالعه و تدوین طرح منظر شهری خاک سفید	
■ مطالعات پایه: 0 معرفی محدوده، مرز و حوزه فراگیر 0 سیر تحول شکل گیری بافت 0 بررسی جایگاه محدوده در طرح های فرادست	مرحله اول: مطالعه و تحلیل
■ مطالعات جمعیتی: 0 بررسی جمعیت و ویژگی های آن - بررسی ویژگی های خانوار - وضعیت سکونت - وضعیت قومیت و ...	
■ مطالعات اجتماعی: - ارایه سیمای اجتماعی محله (گروه ها و طبقات اجتماعی، مسایل و مشکلات و...) - ویژگی های مثبت و منفی محله - برقراری ارتباط با مردم و ترسیم نقشه اجتماعی محله	
■ مطالعات اقتصادی: - بررسی مالکیت - بررسی دارایی های خانوار - بررسی فعالیت اقتصادی - بررسی قیمت اراضی	
■ مطالعات کالبدی: - بررسی کاربری ها و سرانه ها و ...	

مراحل مطالعه و تدوین طرح منظر شهری خاک سفید	
- بررسی تاسیسات شهری - بررسی ضوابط و مقررات ساخت و ساز و ...	
■ مطالعات حمل و نقل: - بررسی سلسله مراتب شبکه معابر و ... - تشخیص ساختار ترافیکی - بررسی وضعیت پارک حاشیه‌ای و ...	
■ مطالعات سیما و منظر شهری: - تهیه سه بعدی وضع موجود - تشخیص نشانه‌ها و نقاط عطف و مکان‌ها با هویت	
■ جمع‌بندی و تحلیل مطالعات: - سازمان فضایی - SWOT - ترسیم چشم انداز طرح - تدوین اهداف و راهبردها و ...	
■ طراحی سازمان فضایی ■ طراحی سیما و منظر بافت - جزئیات طراحی - سیمای حجمی ■ پیشنهاد پروژه‌های محرک نوسازی ■ طراحی شبکه‌های تاسیساتی	مرحله دوم: طراحی
■ تعیین برنامه مداخله: - تعیین اولویت‌بندی اقدامات - تعیین محدوده‌های نیازمند توسعه و تجهیز - پیشنهاد مکانیزم عملیاتی مداخله	مرحله سوم: برنامه مدیریت اجرای طرح
■ برآورد اقتصادی طرح	
■ تهیه طرح تجمیع - تعیین گزینه‌های مختلف تجمیع	

مراحل مطالعه و تدوین طرح منظر شهری خاک سفید	
- تهیه شناسنامه پلاک های تجمیعی	
- تعیین زمانبندی اجرای پلاک های تجمیعی	
- ارائه ساختار شبکه حمل و نقل و ارتباطات	
- ضوابط و مقررات	
- ماکت حجمی	

بررسی کلی فرایند فوق از منظر روند طرح و میزان و نحوه دخالت و مشارکت مردمی (ساکنین، کسبه و شاغلین بافت) نشان می دهد که این طرح در زمره طرحهای نمونه از جهت نظم و انضباط کاری، کنترل پروژه تعریف شده، مستمر و مداوم، برگزاری جلسات پیوسته و مستمر هفتگی با حضور مدیر طرح، مدیران فنی و گروهها و کارشناسان مرتبط و تیم راهبری و حرکت همراه مشاور - کارفرما از یکسو و ارتباط مستقیم، عینی و از نزدیک با محدوده پروژه و ... بوده که طی مدت حدود ۹ ماه فضای آتلیه شهرسازی را مشاور پردازاز شدیدا تحت الشعاع خود قرار داده بود. این طرح علیرغم زحمات طاقت فرسای کارفرما - مشاور که به بخشی از آن اشاره می شود. در بعد جلب مشارکت مردمی با مشکلات قابل توجهی مواجهه بوده است که در زیر به طور خلاصه اشاره می شود:

✓ تهیه نقشه ۱/۲۰۰۰ و عکسهای هوایی و ماهواره ای محدوده در چند مقطع زمانی و تدقیق آن در کار آتلیه ای و میدانی مکرر و مستمر

✓ برداشت کلیه قطعات و مکانها در همکف و طبقات و اصلاح نقشه طی پیمایش محلی

✓ مشاهدات روزانه، هفتگی ... در طول دوران تهیه طرح

✓ تهیه پرسشنامه تفصیلی تقریبا از کلیه پارسلهای محدوده و تدقیق اطلاعات

جمعیتی، اجتماعی و اقتصادی مرکز آمار ایران

✓ آمارگیری ترافیکی در مقاطع و کمانهای مشخص شده

✓ برداشتهای جزئیات شهرسازی و ویژه طراحی شهری

✓ برداشت قیمت زمین و املاک

✓ انجام مصاحبه‌های عمیق و ساخت یافته

در مقابل حجم بسیار بالای کار فیزیکی و برداشتها و مشاهدات که مبانی خوبی برای تحلیل‌های SWOT، تدوین چشم انداز، اهداف و راهبردهای طرح فراهم کرده است اما به دلیل ماهیت طرح (حتی با توجه به عنوان و هدف اصلی طرح) حتی در مراحل اولیه میزان مشارکت مردم در حداقل خود قرار داشته است. در این معنا عمدتاً مساله یابی طی یک پروسه فنی - تخصصی و کارشناسی با ورود داده‌ها و تحلیل در محیط GIS در حداقل زمان ممکن انجام شده (و به سرعت مورد نیاز) مبنای تشخیص مسائل و صورتبندی مسائل استراتژیک قرار گرفته و ... طی این فرایند، دیدگاهها و نظرات مردمی ارزش شده و شاید در فرایند تعریف این پروژه چندان هم به کار نمی آمده است (۱۹۹).

انبوه مطالعات فنی و تخصصی در ابعاد جمعیتی، اجتماعی، اقتصادی، کالبدی، حمل و نقل و سیما و منظر شهری بایستی به سازمان فضایی منجر شود که در مرحله دوم (طراحی شهری) به طراحی سیما و منظر شهری و پروژه‌های محرک نوسازی بینجامد و سیمای حجمی و پرسپکتیو مجموعه‌های طراحی شده، انیمیشن و حرکت در فضاهای تصویر شده را به تجسم عینی از «چیزی» ببرد که قرار است ساخت و بافت محله را دگرگون سازد. در مرحله سوم تهیه طرح تجمیع از طریق افزایش نسبی تراکم و تغییرات (مطالعه و برنامه ریزی شده) در ساختار طرح تفصیلی منطقه در شرح خدمات موردنظر و در بررسی‌ها شدیداً مورد تاکید است و حتی تهیه شناسنامه پلاکهای تجمیعی و زمان بندی اجرا داده است.

بدیهی است که چنین فرایندی بیشتر محصول گرا بوده و به اسناد، نقشه‌ها، ... و ماکتی رسیده که اگرچه با آرمانگرایی طرحهای سالهای پایانی دهد. و دهه ۶۰ و ۷۰ فاصله دارد و سعی دارد با واقع گرایی بیشتر همراه شود اما هنوز هم با واقعیات اجرایی فاصله دارد و بیشتر نوعی «قالب زنی فضا» برسان آرمانها و ایده آلهای طراحی است؛ چنین فرایند طراحی مورد خواست شرح خدمات و مورد تاکید، لاجرم در مرحله تدوین و تهیه طرح فضای فنی - تخصصی را حاکم گردانیده که برای وینز در تدوین مسائل، صورتبندی و اولویت

بندی اهداف، طرح اصلی ترین خواستها و گنجاندن آنها در پروژه هایی دست یافتنی و با امکان شرکت خود همین مردمان و راه اندازی جریان نوسازی و بازسازی مردمی جای کمی باقی گذاشته است. جالب آنکه در ادامه کار با تغییرات ساختار سازمانی و تغییر نگرشها نیاز به همسازی کامل با ایده کلان طرح تفصیلی تا تصویب طرح در کمیسیون ماده پنج و ... ماندن اصلی ترین پیش نیازهای اولیه مشارکت مردم در اجراء (تضمین امنیت تصرف و حل مساله مالکیت اراضی از یکسو مشارکت ممکن مردم در اجراء و تحقق پذیری آرمانهای طرح از دیگر سو در پرده ای از ابهام قرار می گیرد! در عین حال طرح در مجموعه فضای مورد بحث در حد وسع سعی بر راهگشایی نسبی به روی مشارکت مردمی داشته است که در ادامه به چکیده اهم آنها اشاره می شود.

ب - ۲ - ۲) معرفی نمونه های راهگشایی طرح بر مشارکت مردمی

□ ردیابی مشارکت مردمی در پیشنهاد های طرح:

در یکی از فرازهای طرح پیشنهادی جهت اجرایی کردن پیشنهادها، در سازوکارهای پیشنهادی می توان به جایگاه مردم و مشارکت در سطوحی پی برد:

جدول شماره ۴ و نمودار شماره ۷ چکیده راهکارهای اجرائی نوسازی در بافت فرسوده را نشان می دهد:

جدول شماره (۴)

ماتریس نقش عناصر ذی ربط بر حسب نوع مکانیزم - حوزه مداخله مستقیم

عناصر ذی ربط انواع مکانیزم	مالکین	بخش خصوصی	مشاور (دفتر محلی)	بخش عمومی (شهرداری، سازمان نوسازی شهر تهران)	بانک‌ها	نهادهای محلی	دولت (دستگاه‌های مرتبط با مسکن و ثبت اسناد)
سرمایه‌گذاری با مشارکت مالکین	تامین مالی و تسهیم اموال	■ اعطای دفترچه سهام به مالکین ■ اخذ دفترچه قرارداد مالکیت ■ تامین مالی اجرای پروژه	اطلاع‌رسانی ضوابط آموزش و مشاوره	■ تعریف پروژه‌های محرک نوسازی ■ مناقصه و واگذاری پروژه‌ها ■ نظارت بر حسن اجرای پروژه ■ ظرفیت‌سازی حقوقی و تسهیل در تعیین تکلیف سند ■ صدور دفترچه قرارداد مالکیت ■ اعطای مشقوق‌های ضابطه‌ای و تسهیل در اخذ مجوزهای لازم	ارایه تسهیلات	—	تعیین تکلیف و واگذاری سند ارایه تسهیلات مالی
سرمایه‌گذاری بدون مشارکت مالکین	فروش اموال	■ اخذ دفترچه قرارداد مالکیت ■ تامین مالی اجرای پروژه	اطلاع‌رسانی ضوابط آموزش و مشاوره	■ تعریف پروژه‌های محرک نوسازی ■ مناقصه و واگذاری پروژه‌ها ■ نظارت بر حسن اجرای پروژه ■ ظرفیت‌سازی حقوقی و تسهیل در تعیین تکلیف سند ■ صدور دفترچه قرارداد مالکیت ■ اعطای مشقوق‌های ضابطه‌ای و تسهیل در اخذ مجوزهای لازم	ارایه تسهیلات	—	تعیین تکلیف و واگذاری سند ارایه تسهیلات مالی

در ادامه در این طرح با توجه به دو دسته پیشنهادات در دو بخش مداخله ضابطه‌ای و سیستم ارائه شده که نقشی مشارکت به ویژه در بخش ضابطه‌ای قابل ملاحظه است:

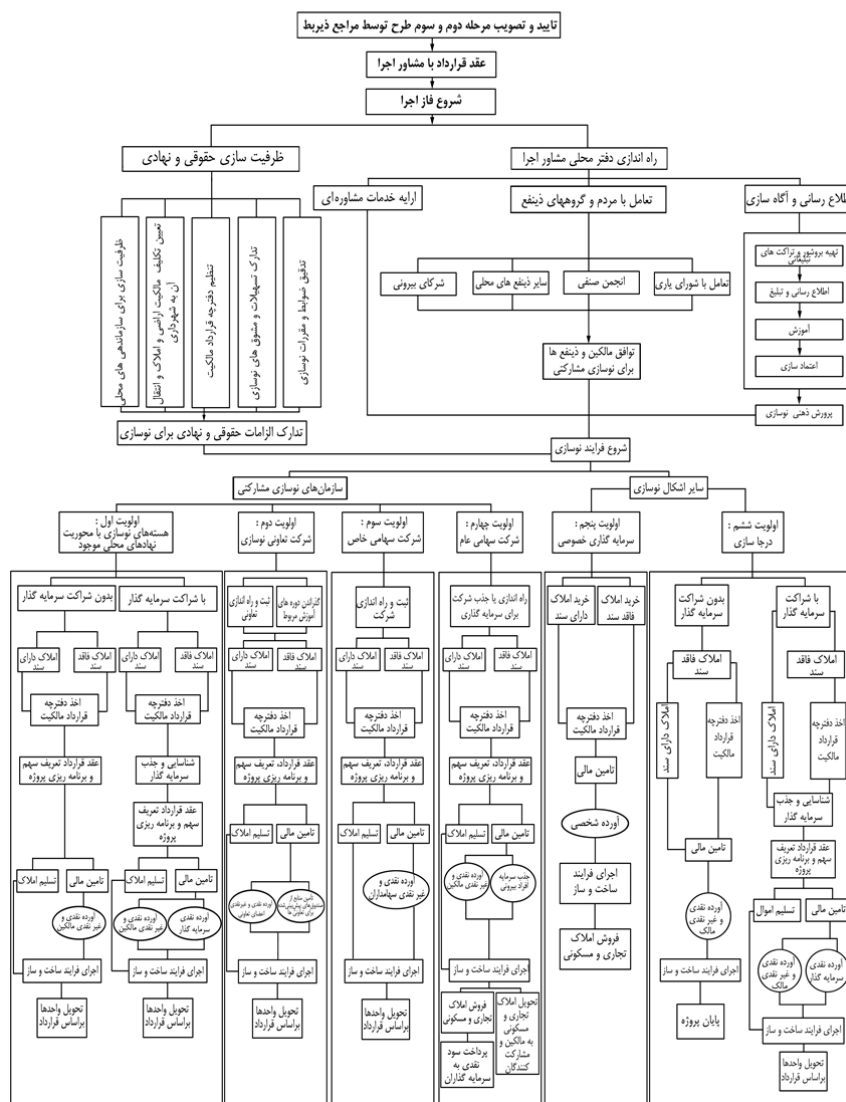
□ مکانیزم اجرا در حوزه ضابطه‌ای

محدوده خاک سفید از نظر مداخله به دو حوزه همگن کلی تقسیم شده است که فرآیند نوسازی در هریک از این دو متمایز است. حوزه ضابطه‌ای که بخش عمده بافت را در بر می‌گیرد به آن دسته از املاک مسکونی و تجاری اشاره دارد که امکان نوسازی خودکار آن‌ها توسط مالکان وجود داشته و تنها نیازمند تنظیم ضوابط برای انسجام بخشیدن به فرآیند هستند. انتظار می‌رفت اجرای نوسازی در این حوزه عمدتاً به صورت مشارکتی بین اهالی و البته با کمک و تسهیلگری نهادهای عمومی صورت گیرد. این مشارکت می‌تواند اشکال مختلفی داشته و طیف وسیعی از صورت‌های حقوقی را در بر گیرد که انواع آن در نمودار "مکانیزم اجرا در حوزه ضابطه‌ای" (نمودار شماره ۷) ارائه شده است. بر اساس این نمودار زیر صورت کلی برای اجرای نوسازی در حوزه ضابطه‌ای قابل پیش‌بینی است که این صورت در طیفی از بیشترین مشارکت تا کمترین مشارکت ارائه شده‌اند. بدیهی است مکانیزم‌هایی که بیشترین مشارکت مالکان را به دنبال دارند بیشتر مورد تاکید و توصیه مشاور بوده و از نظر ملاحظات اجتماعی و اقتصادی اولویت بیشتری دارند.

همان گونه که از نمودار مشخص است در تمامی این مکانیزم‌ها اخذ سند و تثبیت مالکیت در گرو اجرای نوسازی است تا به این ترتیب انگیزه ساکنین برای بهبود کیفیت محل سکونت و فعالیت خود تقویت شود:

ممودار شماره (۷) مکانیسم اجرا در حوزه مداخله ضابطه

مکانیسم اجرا در حوزه مداخله

در هر یک از اشکال ارایه شده در نمودار فوق عناصر ذی ربط مختلفی دخیل اند که نقش های گوناگونی بر عهده دارند. موفقیت این مکانیزم ها تنها در صورتی قابل حصول است که هر یک از این عناصر به خوبی به نقش های خود واقف بوده و آن را اجرا کنند. این عناصر طیف وسیعی از ذی نفعان، ذی نفوذان و ذی ربطان را در برمی گیرد که هر یک سهمی در روند نوسازی بافت دارند و با توجه به سهم خود می توانند تاثیر قابل توجهی در موفقیت طرح داشته باشند.

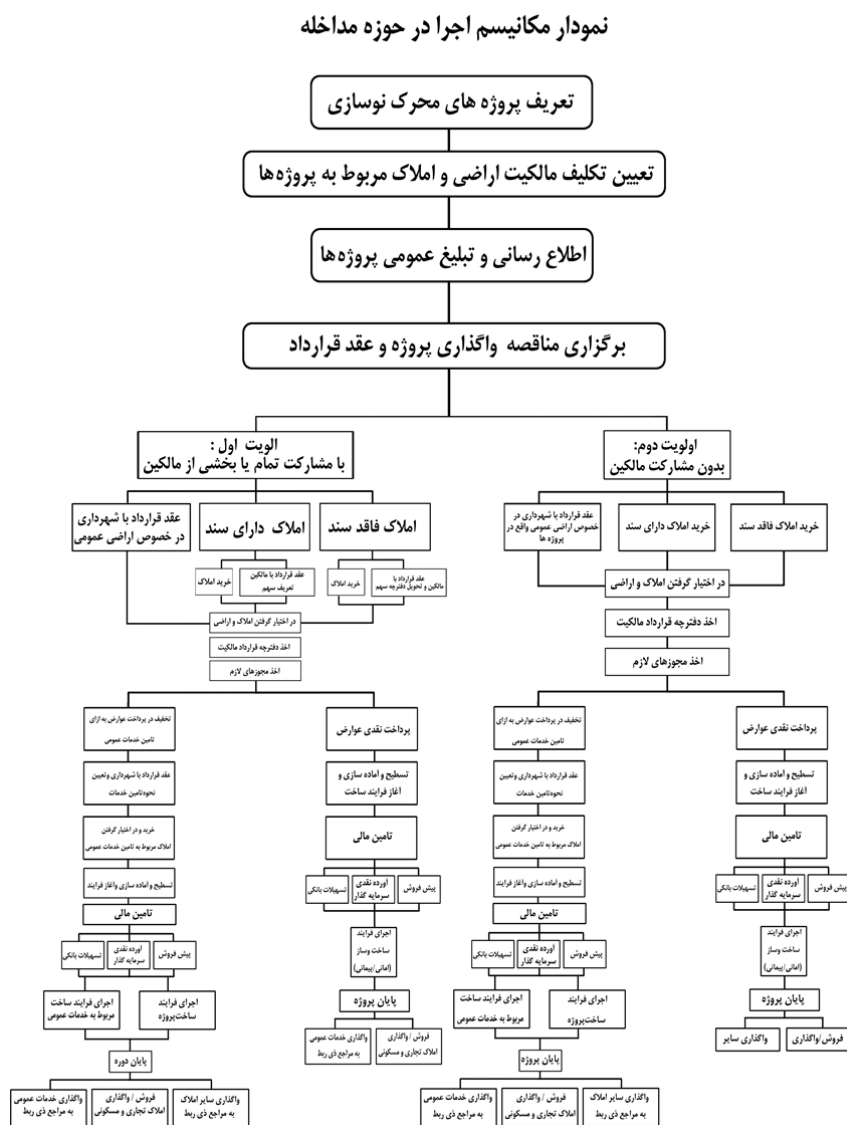
مکانیزم اجرا در حوزه مداخله مستقیم

در این طرح حوزه دیگری از نظر نحوه مداخله متمایز شده حوزه مداخله مستقیم نام دارد. این حوزه عمدتاً پروژه های محرک نوسازی و سایر پروژه های خدمات عمومی را در برمی گیرد که اجرای آن ها به تنهایی و با اتکا به نیروی ساکنین امکان پذیر نیست. علت این امر به فقدان تامین ارزش افزوده در برخی از پروژه ها، مقیاس بزرگ پروژه ها، تعدد ذی نفعان آن ها و نیاز به انسجام در طراحی و اجرای برخی از این پروژه ها برمی گردد. به همین خاطر نوسازی در حوزه مداخله مستقیم به عهده عناصر بیرونی است که با مداخله در بافت و ایجاد تغییرات لازم در آن فرصت بهره مندی از کیفیت های محیطی مناسب را برای سایر ساکنین فراهم می آورند. مکانیزم های مداخله در حوزه مداخله مستقیم در نمودار زیر ارایه شده است.

همان گونه که از نمودار نیز مشخص است نوسازی در حوزه مداخله مستقیم عمدتاً طی دو مکانیزم قابل اجراست که یکی مشارکت ساکنین را نیز در پی داشته و دیگری فاقد مشارکت آن ها است. البته ارایه این دو مکانیزم تنها به دلیل معرفی کلیه راه های پیش رو صورت گرفته و به معنی تایید مکانیزم فاقد مشارکت از نظر مشاور نیست. چرا که کلیه مطالعات و بررسی های صورت گرفته در مراحل مختلف طرح اشاره به جلب مشارکت اهالی برای حداکثر ساختن احتمال موفقیت در اجرا داشته و احتمال شکست فرایندهایی را که بدون مشارکت ساکنین (چه از نظر فکری، چه از نظر اجرایی و چه از نظر مالی) اقدام به نوسازی بافت می نمایند قابل توجه دانسته است. ساختار اجتماعی، فرهنگی و قومی

ساکنین به گونه‌ای است که عدم توجه به همراهی آنان می‌تواند نیروهای مقاوم نوسازی در محدوده را شکل داده و تقویت نماید. لذا در حوزه مداخله مستقیم نیز مکانیزم اجرایی که فرآیند نوسازی را با مشارکت دادن ساکنین پی می‌گیرد اولویت بیشتری دارد. در این حوزه نیز عناصر ذی‌ربط در امر نوسازی نقش‌های مختلفی بر عهده دارند که این نقش‌های با توجه به هر یک از مکانیزم‌ها در نمودار زیر ارایه شده است.

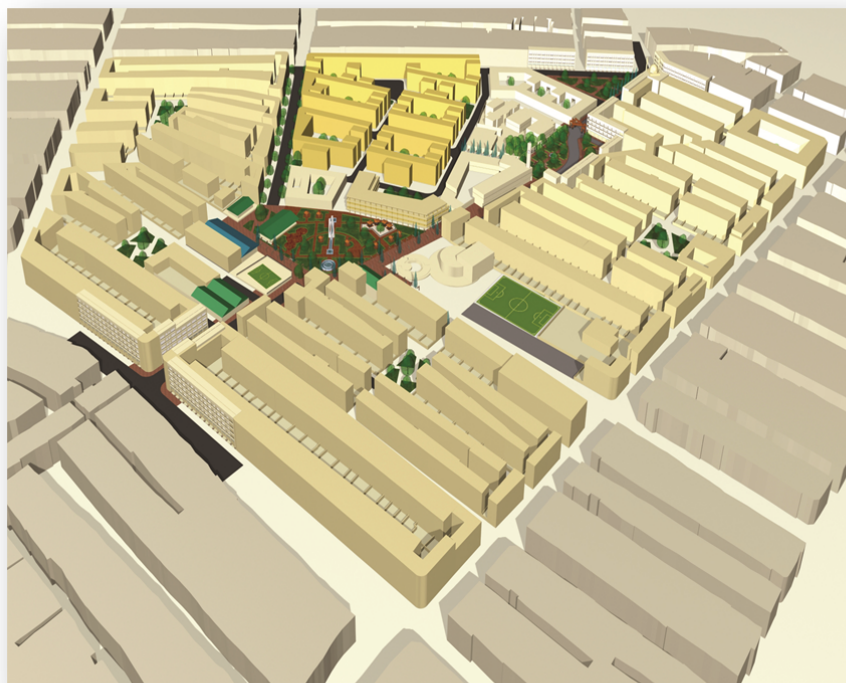
نمودار شماره (۸) مکانیسم اجرا در حوزه مداخله مستقیم

□ ارزیابی نقش مشارکت مردمی در طرحهای نوسازی بافت فرسوده شهری و اسکان غیر رسمی

- ارزیابی نهایی نقش و جایگاه مشارکت مردمی در فرایند برنامه ریزی بافت فرسوده خاک سفید حاکی از آن است که عنوان، فرایند و مسیر گردش کار به گونه ای بوده است که مشارکت مردمی در تهیه و تدوین طرح به حداقل و تا حد مشارکت مشاوره ای مردم تکمیل یافته و جایگاه آن در فرایند و مسیر گردش کار بسیار محدود و کم اثر بوده است. بدیهی است این مشکل به همراه فقدان یا کم توانی نهادهای مردمی و بی شکلی اجتماع محلی و مشکل زیرساختی مالکیت عملاً اجرا طرح را با مشکل جدی مواجه کرده و بوروکراسی موجود نیز تحقق این گونه طرحها را تنها در حد ماکت حجمی نگه می دارد:

شکل شماره (۱) از تصاویر سه بعدی طرح منظر شهری خاک سفید

شکل شماره (۲) نمونه‌ای از تصاویر سه بعدی بخشی از طرح منظر شهری خاک سفید

با مقایسه اقدامات صورت گرفته برای تهیه طرح‌های توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی می‌توان زمینه‌های مشارکت‌پذیری مردم را به صورت زیر بیان نمود:

- طرح توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی
 - تعیین نیازها و مشکلات اجتماعات محلی از طریق پرسشنامه و FGD
 - تعیین اولویت‌های اقدام از طریق FGD
 - ارائه راهکارهای حل مشکل از طریق FGD

• طرح منظر شهری

- نظر خواهی از مردم در زمینه مهمترین مشکلات محله از طریق پرسشنامه
- استخراج دیدگاه‌های مردم در زمینه میزان تمایل به مشارکت در نوسازی از طریق پرسشنامه

با در نظر گرفتن موارد فوق می‌توان ارزیابی کرد که زمینه‌های مشارکت مردم در فرایند تهیه و تدوین طرح محدوده به مشارکت مشاوره ای بوده است. البته طرح توانمندسازی تا حدودی تلاش کرده است تا به سمت مشارکت صوری یعنی بهره‌گیری از مشارکت در زمینه برنامه‌ریزی برای اجرای پروژه‌ها نیز حرکت کند. در این خصوص باید اشاره کرد که به دلیل فقدان نهادهای مردمی پایدار امکان بهره‌گیری از مشارکت مردم در مرحله اجرا ممکن است با مشکل مواجه شود بخصوص اینکه اغلب ساکنین این سکونتگاه‌ها (غیررسمی) اقشار کم درآمد هستند. با این حال طرح منظر شهری حتی در مرحله تدوین اولویت‌های اقدام نیز به دلیل غلبه نگرش طراحی شهری بر سازوکارهای اجتماعی امکان بهره‌گیری از مشارکت مردم را فراهم نیاورده است.

ج - جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در مقاله حاضر بررسی زمینه‌های مشارکت مردم در فرایند تهیه و تدوین طرح‌های نوسازی و بهسازی بافت‌های شهری در مقایسه دو گونه طرح مرتبط انجام شد. چنانچه در مرحله مبانی نظری مشارکت مشاهده شد، مشارکت دارای سطوح مختلفی است که از فقدان مشارکت در یک سو تا مشارکت کامل و مؤثر در سوی دیگر را در بر می‌گیرد. هر یک از سطوح مشارکت زمینه‌های اجتماعی و بسترهای اداری - سیاسی خاصی را می‌طلبد آنچه که در این مقاله مشخص شد اینکه مشارکت مؤثر نیازمند دخالت دادن مردم در فرایند تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی و اجرای پروژه‌هاست. چنانچه هر یک از مراحل فوق از حیطه مشارکت و دخالت مردم خارج شود امکان جلب مشارکت داوطلبانه و خودجوش مردم امکان پذیر نخواهد بود. طرح توانمندسازی به دلیل برخورداری از زمینه‌های جلب مشارکت مردم در تعیین نیازها و اولویت‌های محلی و تعریف و تدوین پروژه‌ها برای حل

آنها مشارکت را در سطح برنامه ریزی و تدوین پروژه ها فراهم کرده اما طرح منظر شهری نیز مشارکت مردم را در سطح نظرخواهی و اطلاعات گیری محدود کرده است.

در تحلیل نهایی می توان گفت که مشارکت مردم در فرایند تهیه و تدوین طرح های فوق و مشابه عموماً در سطح مشارکت مشاوره ای و مشارکت صوری تا موثر است. جلب مشارکت مردم به صورت مؤثر و کامل مستلزم وجود بسترها و زمینه هایی است که نقش ذی مدخلان در فرایند تهیه و تدوین دگرگون شده و مشارکت مردم به تناسب در عرصه های تهیه و تدوین طرح، بسترسازی اجراء تا جریان اجراء، نظارت و پایش طرح ارتقاء یابد و طرحها در فرایند خود معطوف به راه اندازی جریان و فرایندی باشند که با استفاده از توانهای نهفته و جاری مردمی نوسازی را در بطن جریان حیات محلات قرار داده و نهادینه سازند و از ساختن تصاویر آرمانی و کلیشه های ذهنی در قالب اسناد و مدارک قطعی و ثابت و با جزئیات اجتناب کنند!

آنچه که در ارزیابی هر دو طرح و به طور کلی طرح های شهرسازی از منظر آسیب شناسی و موانع تحقق پذیری مشارکت مردم می توان به آن اشاره کرد عبارتند از:

✓ فقدان سازوکار قانونی، نهادی، اجرایی نحوه بهره گیری از مشارکت مردم و نهادهای مردم در فرایندهای تصمیم گیری، برنامه ریزی، اجرا و نظارت

✓ تغییرات مدیریتی در حوزه های شهری و عدم توجه مدیران جدید و ...

✓ تعویض مداوم نمایندگان و کارشناسان دستگاههای اجرایی عضو در جلسات و رفت و برگشت های متعدد در این جلسات

✓ عدم توجه کامل نمایندگان دستگاههای اجرایی نسبت به رویکرد مشارکتی

✓ طولانی شدن مسیر تصویب و بررسی و اتلاف نیرو، زمان و ... ، و به تبع آن عدم امکان انطباق پیشنهادات طرح با تغییرات سریع کالبدی، اجتماعی و اقتصادی بخصوص در سکونتگاه های نابسامان شهری و همچنین از بین رفتن اعتماد به وجود آمده در میان مردم نسبت به طرح

- ✓ عدم پوشش مالی و هزینه‌های طرح با اقدامات مورد نیاز در مسیر تهیه طرح با مشارکت مردم
- ✓ عدم انطباق شرح خدمات و کار با حق الزحمه و آسیب‌های ناشی از این مساله
- ✓ (عدم انطباق) شرح خدمات با خواسته‌های کارفرما و ستادهای اجرایی به دلیل وجود ابهام در سازوکارهای مشارکت مردم
- ✓ مشکلات ناشی از شرح خدمات و فرایند تهیه طرحها
- ✓ مشکل رفت و برگشت مراحل و فقدان انسجام درونی شرح خدمات
- ✓ فقدان فرایند منسجم اجرای طرح
- ✓ دیده نشدن نقش مردم و ساکنین در تهیه طرح در شرح خدمات
- ✓ غلبه نگرش صرفاً مهندسی و کالبدی مجریان به طرح‌های شهرسازی
- ✓ غلبه دولت محوری بر پروژه‌ها به جای اجتماع محوری
- ✓ عدم همکاری دستگاه‌های اجرایی در ارائه نقطه نظرات، پیشنهادات و ... در روند کار
- ✓ عدم وجود جریان سیال اطلاعات
- ✓ روال و روند بررسی، نظارت و تصویب طرحها
- ✓ ساختار مدیریت و نهادهای برای اجراء

منابع و مأخذ:

- ۱- رضایی، علی، ۱۳۸۴، برنامه ریزی فضایی - کالبدی پایدار سکونتگاه های غیررسمی با تأکید بر مطالعات اقتصادی و اجتماعی (نمونه مورد مطالعه: نسیم شهر / اکبرآباد)، استاد راهنما، راضیه رضازاده، دانشگاه علم و صنعت ایران، دانشکده معماری و شهرسازی، گروه شهرسازی.
- ۲- پیران، پرویز، ۱۳۶۷، حاشیه نشینی در ایران، اطلاعات اقتصادی- سیاسی، سال سوم شماره اول.
- ۳- وزارت مسکن و شهرسازی، سازمان عمران و بهسازی شهری، دفتر مطالعات و تحقیقات، کمیته تخصصی (اسکان غیررسمی، شهریور ۱۳۸۰)
- ۴- آزادی، محمد و دیگران، ۱۳۸۴، پدیده حاشیه نشینی (علل و راهبردها در ایران)، نشریه مددکاری اجتماعی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، سال پنجم، شماره چهارم.
- ۵- حاشیه نشینی در ایران (علل و راه حل ها)، ۱۳۷۴، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، گزارش مرحله چهارم، بخش یکم، (برنامه ریزی توسعه کالبدی، مسکن و شهرسازی غیررسمی).
- ۶- خراط زبردست، اسفندیار، ۱۳۸۱، سکونتگاه های خودرو، یک راه حل یا مشکلی بدون چاره، شهرداری ها، سال سوم، شماره ۳۵.
- ۷- شیخی، محمد، ۱۳۷۶، تحلیل و نقش و جایگاه مشارکت مردمی در بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری با تکیه بر شرایط ایران، سمینار سیاست های توسعه مسکن مشهد.
- ۸- وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۸۰، سازمان عمران و بهسازی، دفتر مطالعات و تحقیقات، کمیته تخصصی اسکان غیررسمی.
- ۹- شیخی، محمد، ۱۳۷۹، تبیین فرایند شکل گیری و دگرگونی سکونتگاه های خودروی پیرامون کلانشهر تهران (مطالعه موردی: اسلام شهر، نسیم شهر و گلستان)، استاد راهنما، اسفندیار خراط زبردست، دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا، گروه شهرسازی.

- ۱۰- مهندسین مشاور پردازاز، ۱۳۸۸، ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی و اقدامات توانمندسازی اجتماعات آنها با تأکید بر شهر کرج. ستاد ملی توانمندسازی و شهرداری کرج.
- ۱۱- مهندسین مشاور پردازاز، ۱۳۸۸، طرح منظر شهری محله خاک سفید، سازمان نوسازی شهر تهران، شهرداری تهران.
- ۱۲- افروغ، عماد، ۱۳۷۷، فضا و نابرابری اجتماعی، ارائه الگویی برای جدایی‌گزینی فضایی و پیامدهای آن، تهران، انتشارات دانشگاه تربیت مدرس، شماره ۴۱.
- ۱۳- شکوئی، حسین، ۱۳۵۵، حاشیه‌نشینان شهری، خانه‌های ارزان قیمت و سیاست مسکن تبریز، تبریز، مؤسسه تحقیقات و علوم انسانی دانشگاه تبریز.
- ۱۴- اداره کل آموزش و مشارکت‌های اجتماعی. ۱۳۸۶. سرفصل موضوعات آموزش و مشارکت‌های اجتماعی مرتبط با شهرداری تهران. معاونت امور اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران
- ۱۵- ۲. الشوکی، سید یحیی. ۱۳۸۳. بررسی عوامل موثر بر مشارکت اجتماعی شهروندان در اداره امور شهر. مورد منطقه ۶ تهران. دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- ۱۶- امینی، فاطمه سادات. ۱۳۸۳ نقش و جایگاه مشارکت‌های مردمی در ساختار مدیریت شهری ایران. دانشگاه تهران.
- ۱۷- حکمت‌نیا، حسن. موسوی، میرنجف (۱۳۸۳). "تحلیل تاریخی از مشارکت شهروندان در اداره امور شهرهای ایران". فصلنامه تحقیقات جغرافیایی. شماره ۸۰، ص ۱۲۱-۱۳۶
- ۱۸- صدقی، جواد. ۱۳۸۴ تبیین عوامل موثر در افزایش جلب مشارکت شهروندان در اداره امور شهر. دانشکده مدیریت دانشگاه علامه طباطبائی
- ۱۹- علوی، علیرضا. ۱۳۷۹. بررسی الگوی مشارکت شهروندان در اداره امور شهرها (تجارب جهانی و ایران). تهران: سازمان شهرداری‌های کشور
- ۲۰- قاسمی، وحید. ژیانپور، مهدی. ۱۳۸۶. مشارکت در امور شهری به مثابه حق و وظیفه شهروندی (مورد مطالعه: اصفهان و فرایبورگ) در کتاب مقالات برگزیده همایش حقوق شهروندی. تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضاییه.

- ۲۱- کلانتری، صمد. ربانی، رسول. صداقت، کامران. ۱۳۸۴. "ارتباط فقر با قانون" - گریزی و شکل - گیری آسیب اجتماعی. "فصلنامه رفاه اجتماعی. شماره ۱۸. ص ۱-۲۲
- ۲۲- کمیته فرهنگ شهری، ستاد شهر سالم تهران. ص ۳، ۲. مرداد ۱۳۸۳
- ۲۳- نجاتی حسینی، سید محمود. ۱۳۸۰. "جامعه مدرن، شهروندی و مشارکت". فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۵، ۱ص - ۷
- ۲۴- نظام نامه جامع آموزش و مشارکت های شهروندی. ۱۳۸۵. جلد اول، معاونت امور اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران.

- 25-Mercer Human Resource Consulting Worldwide Quality of Living Survey 2007
- 26-African (Banjul) Charter on Human and Peoples Rights
- 27-Canadian Charter of Rights and Freedoms.1982. Canada .Department of Justice
- 28-Declaration of the Rights of Man.1789.Approved by National Assembly of France
- 29-"European Charter of Rights". Official Journal of the European Communities. 2000
- 30-Forster, John. (1999). Participation: University of Minnesota Press. p 168
- 31-"World Charter on the Right to the City". 2004. Social Forum of the Americas/World Urban Forum

